Քաղաքի և շրջակա գյուղերի հայ բնակչության հերոսական դիմադրությունը արյան մեջ խեղդելուց հետո էր, որ գործի դրվեց դաժան հարկապահանջության հարյուրամյակների մեծ փորձ ունեցող ֆինանսական-հարկային ապարատը, կազմելու համար հպատակեցված գյուղերի ու ավանների մանրամասն հարկացուցակները։

Բնորոշ է, որ հենց սկզբից էլ կիրառվել է կայսրության բոլոր երկրամասերին հատուկ հարկային համակարգը, հաշվի առնելով նաև տեղական առանձնահատկություններն ու ավանդույթները[10]։ Այս հանգամանքը հաստատվում է նաև Օ. Լ. Բարքանի հրատարակած՝ Գանձակի վիլայեթի նույն թվականների «Կանուննամեում» նշված մանրամասներով, որտեղ վկայակոչված են կըզըլբաշների օրոք ընդունված հարկային նորմերը[11]։

Ինչպես ժամանակին նշել ենք, այստեղ ևս խիստ հատկանշական է, որ ընդամենը երեք տարի անց, երբ օսմանյան զորքերը որոշ հաջողություններ ունեցան Սղնախների և Դավիթ-Բեկի դեմ մղված կռիվներում, ձեռնարկեցին նոր աշխարհագրի և 1728 թ. վերջերին կազմեցին նոր ընդարձակ հարկացուցակներ (դեֆաթիր-ի մուֆասսալ), որտեղ բնակչությունից գանձվող հարկերի ու տուրքերի ընդհանուր դրամական համարժեքը, 1725 թ. հարկացուցակի համեմատությամբ, ավելացված էր 2,5 անգամ։

Կիրիլ և Մեթոդի ժողովրդական գրադարանի Երևանի ֆոնդում պահվող, Արարատյան երկրից ստացվող եկամուտների մասին 1725—1731 թթ. Երևանի բերդի դեֆթերդարների կողմից Արզրումի դիվանատան գլխավոր հաշվապահությանը (բաշ մուհասիբա) ներկայացված եկամուտի հաշվեկշիռներն ու զեկուցագրերը բացառիկ արժեքավոր մանրամասնություններ են հաղորդում բնակչության տարբեր խավերից և եկամտաբեր հաստատություններից գանձվող հարկերի ու տուրքերի և գյուղական բնակչության վրա բարդված հացահատիկի և այլ սննդամթերքների պարբերական մատակարարումների վերաբերյալ։

Չհաշված բազմաթիվ ստացական-անդորրագրերն ու շրջակա գյուղական համայնքներից Երևանի բերդի պահեստները կատարված մթերումների մասին եղած տեղեկանք-վկայագրերն ու հարակից այլազան գրությունները, պահպանվել են բերդի գանձատան (խազինա) ելից և մտից մի քանի հանգամանալից ցուցակներ (դեֆթեր-ի մուկաթիաթ), որոնց համեմատական ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ավելի որոշակիորեն բնութագրել նորանվաճ վայրերում օկուպացիոն իշխանությունների վարած տնտեսական-հարկային քաղաքականությունը։ Այս առումով, առավել պերճախոս տվյալներ է պարունակում հիջրեթի 1137 և 1138 (1724—1726) թթ. Երևանի բերդի մուհաֆիզ (բերդապահ կայազորի հրամանատար) Ռաջաբ փաշայի, դեֆթերդար Սուլեյման էֆենդիի և ռուզնամչի (հաշվետար) Մուհամմադ էֆենդիի կողմից Արզրումի դիվանի գլխավոր հաշվապահությանը Մուֆրադաթի դեֆթերի (մայր հաշիվ) հիման վրա ներկայացված՝ հիշյալ թվականների ելից և մտից մանրամասն հաշվեկշիռը, որն ինչպես ասվեց, ընդունված էր կոչել «Դեֆթեր-ի մուկաթիաթ»[12]։

Դեֆթերը բաղկացած է երեք մասից. ա) Մուկաթիաների եկամուտները (իրադ-ի մուկաթիաթ), բ) ծախսեր (մեսարիֆ), գ) մուծումներ պետական գանձարան (հեալաթ ան մալ-ի իրսալա-ի խազինա)։ Եկամուտների մասում նախ տրված է առաջին մուհաֆիզ վեզիր Ահմադ-փաշայի օրոք 1724 թ. հաստատված մուկաթիաների ցուցակը, ըստ որի պարզ է դառնում, որ Երևանի գրավումից անմիջապես հետո, սկզբնապես հաշվառման են ենթարկվել միայն Կըրխբուլաղի, Կարբիի, Գառնիի, Շարուրի, Սուրմալուի, Դարաչիչագի, Դարալագյազի նահիաների մուկաթիաները, և ապա մուկաթիաներ են նշանակվել նաև Սադարակի ու Աղջաղալայի մարզաններում ու Կողբի աղահանքերում, որոնց ընդհանուր գումարը կազմել է 55870 ղուրուշ կամ ասլանլու («զոլոթ-ի ասադի»—առյուծով ղրուշ)։ Այնուհետև տրված է 1725—1726 թթ., հաջորդ մուհաֆիզ վեզիր Ռաջաբ-փաշայի օրոք կազմված մուկաթիաների ցուցակը, որտեղ նախորդ ցուցակում հիշված մուկաթիաներին ավելացել են Գոգչայի օջաքլըքի, Նախիջևանի կազայի, Աստապատի, Շորագյալի, ինչպես նաև միրաբության (ջրբաշխության), Երևանի մաքսատան (գյումրուկի), ներկատան, օճառանոցի, սպանդանոցի և էջմիածնի վանքի մուկաթիաները, որով ընդհանուր գումարը դարձել է 197370 ղուրուշ, այսինքն նախորդ մուկաթիաների գումարից շուրջ 3,5 անգամ ավելի։

---

10 Նույն տեղում, էջ 439։

11 O. L. Barkan, „Kanunlar", s. 195—197.

12 ԿՄԺԳԱ, ֆոնդ 327, վավ. 37։